

IVO PRANJKOVIĆ (Filozofski fakultet, Zagreb)

O PROBLEMU RAZGRANIČENJA KOORDINACIJE I SUBORDINACIJE U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Članak se zasniva na pretpostavci (koja se nastoji višestranu osvijetliti) da je bitna razlika između koordiniranih i subordiniranih rečenica strukturne, a ne smislaone naravi. Pokušavaju se također utvrditi kriteriji razgraničenja i analizirati sintaktički relevantna sredstva kojima se spomenuta razlika materijalizira. Komentiraju se napokon neki od najčešćih prigovora kojima se dovodi u pitanje relevantnost i uporabna vrijednost distinkcije koordinacija: subordinacija. S tim se u vezi posebna pažnja posvećuje sintaktičkoj jukstapoziciji i navodnoj sinonimičnosti nezavisnih i zavisnih rečenca.

Sa strukturnog stajališta rečenice dijelimo na jednostavne i složene. Jednostavnima nazivamo one kod kojih se unutrašnje gramatičko ustrojstvo (koje bi se moglo odrediti kao specifično grupiranje oblika koji služe za izražavanje gramatičkih kategorija: vremena, modalnosti, lica i sl.) javlja samo jedanput. U složenoj rečenici nalazimo najmanje dva tako strukturirana čvorišta. Drugim riječima, strukturni materijal jednostavne rečenice jesu riječi i sintagme, a u složenoj rečenici jednostavne rečenice.¹

Zato je strukturu složene rečenice opravdano opisivati kao rezultat sklapanja jednostavnih ishodišnih rečenica u jednu cjelinu, pri čemu te ishodišne rečenice doživljavaju manje ili veće promjene.

S obzirom na »stupanj transformativnosti« ishodišne rečenice bivaju sklopljene u složenu trima vrstama operacija: nizanjem, spajanjem i uvrštavanjem.²

Nizanjem i spajanjem dobivamo rečenice s koordiniranim odnosom (bezvezničke nizanjem i vezničke spajanjem), a operacijom uvrštavanja

¹ Vidi: V. V. Vinogradov, *Osnovnye voprosy sintaksisa predloženiya*, *Voprosy gramatičeskogo stroja* (sbornik), Moskva 1955, str. 424.

² Vidi Katičićeve sintaktičke studije (u *Jezikoslovnim ogledima*, Zagreb, 1971.) i članak Mirka Petija: *Interpunkcijski znakovi*, JEZIK, XXIV, str. 135.

dobivamo rečenice sa subordiniranim odnosom. Preobljke u operaciji uvrštavanja mogu ići sve do potpunog gubljenja unutrašnjeg gramatičkog ustrojstva (npr. atributi).³

Za složene rečenice nastale operacijama nizanja i spajanja karakteristično je da im je rečenična granica (zapravo granica među klauzama)⁴ uvijek materijalizirana: kod bezvezničkih suprasegmentnim sredstvima u govoru i grafijski materijaliziranim tim sredstvima u pismu (do točke), a kod vezničkih koordiniranim veznikom.

Rečenice s koordiniranim odnosom strukturno su samostalne (njihova struktura ne priječi provođenje preobljke kojom klauze postaju samostalne, emancipirane rečenice — stoga bi se mogle promatrati i na razini diskurza). Smislaoni odnosi među klauzama koje ulaze u sastav koordiniranih rečenica mogu pri tom biti različiti: od »pravih« uspo- rednih smislaonih odnosa do odnosa koji su karakteristični i za subordinirane rečenice (temporalnih, kauzalno-konsekutivnih, koncesivnih itd.).

Rečenicu:

Putić je bio uzak te nismo mogli ići u grupi.

(D. Šimunović, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 70, Zagreb 1965, str. 184.)

možemo opisati tako da pretpostavimo dvije ishodišne rečenice:

Putić je bio uzak.

Nismo mogli ići u grupi.,

ali smisleni odnos među ovim rečenicama dopušta i preobljku uvrštavanja:

Putić je bio uzak tako da nismo mogli ići u grupi.

Međutim, rečenicu:

Nalickao crnu kosu i naherio novu crvenkapu.

(V. Kaleb, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 118, Zagreb 1973, str. 57.)

³ Usp. Marija Znika, *O jednom tipu međusobnih odnosa nominalnih izraza*, PRILOZI (s VIII. kongresa jugoslavenskih slavista), Zagreb 1977, str. 191—199.

⁴ Klauzama ću nazivati dijelove složenih rečenica koji imaju vlastito rečeničko ustrojstvo (eksplicitno ili implicitno). Mislim da je taj termin adekvatniji od termina *klauzula* o kojem govori Radoslav Katičić (u engleskom je to *clause*, a, osim toga, termin se klauzula udomaćio u poetici i retorici pa je *klauza* jednoznačniji). Ovaj ću termin upotrebljavati zato što je praktičniji i precizniji i pored toga što se slažem s Katičićevim mišljenjem da on skriva »duboku i važnu istorodnost rečenice i klauzule«. (Vidi: R. Katičić, nav. dj., str. 104.)

možemo također opisati uz pretpostavku dviju ishodišnih:

Nalickao crnu kosu.
Naherio novu crvenkapu.,

ali smisleni odnos među njima ne omogućuje i preobliku uvrštavanja. Drugim riječima: ako je složena rečenica i »smisaono koordinirana« (npr. kada glagoli njezinih klauza označavaju istovrijedne i istovremene radnje), ona, strukturno gledajući, ne pruža mogućnost preoblike kojom bi jedna od njezinih klauza našla mjesto u ustrojstvu druge. Struktura složene rečenice, dakle, ne mora nužno biti posljedica smisaonih odnosa među njezinim klauzama.

Uostalom, smisaono »zavisan« odnos može postojati i među dvjema sasvim emancipiranim rečenicama.

Iz ovog se razmatranja nameće zaključak da se osnovom razdiobe složenih rečenica na koordinirane i subordinirane ne mogu smatrati smisaoni odnosi (pogotovu ne isključivo oni) među klauzama (to ne znači da je proučavanje tih odnosa suvišno), nego strukturna obilježja.

Bilo je s vremena na vrijeme mišljenja među sintaktičarima prema kojima je beskorisno i suvišno uspostavljati razlike između koordinacije i subordinacije. Takvo je mišljenje, i to u ekstremnom obliku, zastupao i Petar Guberina.⁵ Želeći upozoriti na povezanost svih jezičnih (a i nejezičnih) elemenata on odriče vrijednost gotovo svim distinkcijama među rečenicama.

Dijeljenje rečenica na koordinirane i subordinirane nema, po njegovu mišljenju, svrhe i to zato što se jedne u druge lako mogu transformirati a da se ne promijeni značenje.

Na primjer:

Hladno je jer puše bura.
*Puše bura i hladno je.*⁶

Što više, on smatra da se i koordinirane i subordinirane rečenice mogu svesti na proširene (rečenice s imeničkim izrazom):

*Hladno je zbog bure.*⁷

⁵ Vidi: Petar Guberina, *Povezanost jezičnih elemenata*, Zagreb, 1952. (Bit će posebno razmotreni stavovi izneseni u poglavlju: *Primjena jedinstva imenica i glagola na složene rečenice*, str. 267—309.)

⁶ Nav. dj., str. 287.

⁷ Kad bismo očite strukturne (a i značenjske) razlike između koordiniranih i subordiniranih rečenica te između koordiniranih i subordiniranih rečenica, s jedne strane, i rečenica s imeničkim izrazom, s druge strane, i mogli zanemariti, ostalo bi pitanje mogu li se transformacije poput Guberininih uvijek vršiti. Čini se, na primjer, da bismo rečenicu *Doći ću ako mognem* teško mogli transformirati u koordiniranu, a još teže u nesloženu rečenicu s imeničkim (prijedložnim) izrazom.

Guberinin pristup rečenicama tako je »deformaliziran«⁸ da on čak tvrdi kako se razdiobom rečenica uz pomoć »formalnih sredstava« negira postojanje stilistike.⁹

Prije svega, razlike među spomenutim rečenicama nisu (samo) formalne, nego i strukturne; formalne razlike (npr. u veznicima) najčešće su posljedica strukturnih. A ako je proučavanje načina i oblika strukturiranja u kompetenciji stilistike, postavlja se pitanje sintaktičke kompetencije.

Takav stav prema kojemu struktura rečenice pripada domeni stilistike, time što bitno ograničuje područje sintakse, dovodi u sumnju jednu od osnovnih postavki suvremene lingvistike prema kojoj je govor, da bi uopće mogao služiti kao sredstvo komunikacije, nužno strukturiran jezičnim zakonitostima.

U uvjerljivost Guberininih razmatranja može se (s druge strane) posumnjati čim se postavi pitanje o granicama njegovih transformacija (ili, kako bi to on rekao, »stilskih varijacija«).

Naime, spomenutu rečenicu mogli bismo i ovako transformirati:

Hladno je. Puše bura.

Odnos uzroka i posljedica, koji je za Guberinu jedini relevantan kriterij, nije se ovom preoblikom nimalo izmijenio. Da je Guberina bio u potpunosti dosljedan svom načinu razmatranja, morao bi priznati da i dvije odjelite rečenice mogu biti »stilaska varijanta« jedne, čak i nesložene (Hladno je zbog bure).

Ako bismo se s Guberinom i složili u tvrdnji da su koordinirane rečenice s veznikom, subordinirane rečenice, proširene rečenice s imeničkim izrazom (ali i dvije odjelite rečenice) često samo »druga forma istog misaonog procesa«, ne bismo time tvrdili da su razlike među ovim rečenicama (pa bile one i »formalne«) gramatički irelevantne, nego, eventualno, samo to da se i isti misaoni procesi mogu katkada izraziti različitim jezičnim sredstvima.

Promatranje strukture rečenice u domeni govora (Benvenist i Guberina) onemogućuje izdvajanje diskretnih jedinica na rečeničnoj razini. Time se zanemaruju elementi stalnosti koji »govoru daju razumljivost« (bez kojih govor nije prepoznatljiv) i koje zbog toga treba poznavati, a oni nisu ništa drugo nego jezik.¹⁰

⁸ On, na primjer, svodi sve adverbijalne rečenice na »uzročne«, a onda među njima razlikuje dva glavna tipa s obzirom na odnos uzroka i posljedice u njima.

⁹ Petar Guberina, nav. dj., str. 270.

¹⁰ »Govor je konkretna djelatnost, to je psiho-fiziološki proces u kojem se proizvode neki glasovi ili povlače crte na podlozi druge boje. Govor je dakle neposredna iskustvena stvarnost jezične pojave. Ali sama po sebi ta stvarnost nikako ne može objasniti iskustvom potvrđenu činjenicu da se ljudi govorom sporazumijevaju. Govorni su procesi naime beskrajno razno-

Osim toga, mislim da u promatranju spomenutih vrsta rečenica ne treba zanemariti ni razlike za koje se ne bi moglo reći da nisu i značenjske. Nema isto značenje, na primjer, rečenica kod koje je uzročnost posljedica odnosa među sadržajima klauza, tj. kojoj je uzročnost rezultat presuponirane situativnosti (npr. Puše bura i hladno je; naime, ovu rečenicu možemo promatrati i kao nizanje odjelitih detalja: zato bi situativna mogla biti i rečenica: Puše bura i toplo je) kao i rečenica kojoj je uzrok izražen i formalnojezičnim sredstvima (veznikom *jer* u subordiniranoj rečenici i prijedlogom *zbog* u proširenoj).

Teško je dakle reći da ne postoji razlika između jezično izražene i jezično neizražene uzročnosti bez obzira na to što se često može raditi i o »istom misonom procesu«.

Zbog svega toga nikako se ne bih mogao složiti s određenjem subordiniranih rečenica koje Guberina formulira ovako: »U analizi složenih rečenica nazvao sam one rečenice zavisnim, u kojima sam našao da sadržaj jedne rečenice ovisi *misaono*« (isticanje moje) »o sadržaju druge rečenice, bez obzira na to, kakav je formalno bio njihov izraz: s veznikom ili bez veznika; s veznikom, koji upućuje svojim sadržajem na uzrok ili koji ne upućuje« (nav. dj., str. 301).

O razlozima tog neslaganja već je bilo riječi na prethodnim stranicama, ali dodajmo još jedanput da bismo, ako ovakvo određenje prihvatimo; subordiniranim rečenicama morali često smatrati i dvije odjelite rečenice koje čine diskurz ili se u diskurzu nalaze.

U početku ovoga poglavlja pokušao sam razmotriti distinkciju između koordinacije i subordinacije u »generativnom« smislu, tj. pokazati kako koordinirane i subordinirane rečenice »nastaju«, a zatim (komentirajući Guberinine postavke) upozoriti na opravdanost i gramatičku relevantnost ove distinkcije.

Mislim da je u vezi s ovima potrebno postaviti i pitanje razgraničenja tih dviju kategorija. Možemo li naime biti uvijek načisto s tim radi li se o koordiniranoj ili subordiniranoj rečenici?

Pitanje ima načelan karakter jer eventualni negativan (a i kompromisan) odgovor na njega dovodi u sumnju vrijednost ove distinkcije.

Vjerojatno je najčešće ta sumnja dolazila do izražaja pri razmatranju bezvezničkih rečenica. Vinogradov (tu sumnju) ovako eksplicira: »Primjena kategorija zavisnosti i nezavisnosti na složene bezvezničke rečenice podložna je tako bitnim prigovorima da se gubi točan smisao termina »koordinacija« i »subordinacija«.¹¹ Često se ističe kako najve-

liki, a sporazumijevati se može samo pomoću nečeg stalnog. U raznolikosti govornoga procesa moraju dakle postojati elementi stalnosti, koji omogućuju sporazumijevanje time što se prepoznaju.

Ti elementi stalnosti nisu međutim u govoru neposredno dani jer bi onda svaki govor morao biti razumljiv. Iskustvo nam međutim pokazuje da to nije tako. Često susrećemo govor koji ne razumijemo. Elemente stalnosti koji govoru daju razumljivost treba dakle posebno poznavati. A upravo su oni po de Saussureovoj nauci jezik.« (Vidi: R. Katičić, nav. dj., str. 16.)

¹¹ Vinogradov, nav. dj., str. 427.

ći problem predstavljaju složene bezvezničke rečenice s tzv. »zatvorenom« strukturom¹² kao što je, na primjer, rečenica:

Poznata je izreka: svaki početak je težak.

Tvrđi se kako se u ovoj i njoj sličnim rečenicama radi o zavisnom odnosu koji se ne može poistovjetiti sa subordiniranim. Zato neki sintaktičari izdvajaju bezvezničke rečenice u posebnu grupu i razmatraju ih na istoj razini kao koordinirane i subordinirane (tako je, na primjer, učinjeno u Gramatici ANSSR). Međutim, baš je to jedno od rješenja koja relativiziraju i bitno smanjuju objasnidbenu moć podjele rečenica na koordinirane i subordinirane. Uostalom, u spomenutoj se gramatici i izrijekom spominje kako je takva podjela »uvjetna i shematična«.

Drugi opet (npr. Jaroslav Bauer¹³) svrstavaju složene bezvezničke rečenice s tzv. »otvorenom« (npr. *Čekali smo dugo; oluja se nije stišavala*) i tzv. »indiferentnom«¹⁴ strukturom (npr. *Majka mu bijaše blaga, otac neobično strog*) u koordinirane, a one sa »zatvorenom« strukturom u subordinirane. Takvo mi se rješenje čini znatno logičnijim, iako je rečenice sa zatvorenom strukturom vrlo teško razgraničiti od onih s nezatvorenom.¹⁵

Pretpostavljam međutim da se jukstapoziciji može kompleksno pristupiti samo na razini diskurza (samo se na taj način mogu, na primjer, adekvatno opisati konstrukcije koje se u ruskoj sintaktičkoj literaturi često nazivaju »priključnima«).¹⁶

Nerijetko se pisalo i o tome kako u koordiniranim rečenicama ima elemenata subordinacije i obrnuto, tj. kako su koordinirane i subordinirane rečenice katkada »sinonimične«. Obično su se u vezi s tim spominjale relativne rečenice sa *što* i koordinirane rečenice s konektorima *i to*, *a to* i sl.

Na primjer:

1a) Bio je vrlo nepažljiv, *što* mu se kasnije osvetilo.¹⁷

1b) Bio je vrlo nepažljiv, *i to* mu se kasnije osvetilo.

Sinonimima se katkad smatraju i koordinirane rečenice s konektorima *tuda*, *tamo*, *od toga*, *on* i subordinirane s konektorima *kuda*, *gdje*, *od čega*, *tako što* (*da*) itd.

¹² Usp. A. A. Bronskaja, *Stavčna brezvezja v slovenskem knjižnem jeziku*, JEZIK IN SLOVSTVO, 7, 1968, str. 21.

¹³ Usp. Jaroslav Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, str. 14.

¹⁴ O terminima *otvorena* i *indiferentna* struktura vidi također u navedenom radu A. A. Bronskaje.

¹⁵ Jukstapozicijom se namjeravam pozabaviti u posebnom radu.

¹⁶ Vidi: O. P. Ždanova, *O meste prisoedinitel'noj svjazi v rjadu sintaksičeskih otnošenij*, Sintaksis i intonacija (sbornik), UFA 1976, str. 142—147.

¹⁷ Jaroslav Bauer (*Vývoj českého souvětí*, str. 15) ubraja ovakve rečenice u koordinirane i naziva ih nepravim relativnim rečenicama.

Na primjer:

2a) Žene je prihvate, odvuku u kuću *i tamo* joj počnu povijati ranu.

(V. Kaleb, nav. dj., str. 507)

2b) Žene je prihvate, odvuku u kuću *gdje* joj počnu povijati ranu.

Meni se međutim čini da baš ti primjeri (koji predstavljaju svojevrsne »minimalne parove«) potvrđuju relevantnost i funkcionalnost distinkcije koordinacija : subordinacija.

Istina je, doduše, da se i u rečenici *1a*) i u rečenici *1b*) podrazumijevaju iste ishodišne rečenice, ali je očito da je prva rezultat operacije uvrštavanja, a druga operacije spajanja. Njihovu strukturnu različitost potvrđuje već i činjenica što druga klauza druge rečenice može u diskurzu funkcionirati i kao odjelita rečenica (dovoljna je samo intonativna preoblika; u pismu — točka umjesto zareza), a druga klauza prve rečenice ne može.

Osim toga, subordinirani konektori ističu (ekspliciraju) značenjsku ovisnost među klauzama, neravnopravnost, tješnju povezanost i sl. Funkcija je koordiniranih konektora suprotna: oni »uspostavljaju« ravnopravan odnos među klauzama; ako je smisla ovisnost među klauzama i velika, oni je ne ističu.

Prema tome: u ovom »spornom« slučaju postoji razlika i u značenju i u sredstvima njegova izražavanja, a to su oni elementi koji čine gramatičku kategoriju.

»Količina« je značenjske različitosti među jezičnim jedinicama i kategorijama irelevantna (uostalom, vrlo je mala, na primjer, i između određenih i neodređenih pridjeva, a nitko ne sumnja u to da su određeno i neodređeno gramatičke kategorije).

S druge strane, za neke se od koordiniranih veznika pisalo da mogu biti i subordinirani. Tako je, na primjer, August Musić smatrao da veznik *te* može biti i veznik konsekutivnih rečenica.¹⁸ S takvim mišljenjem kao da se složio i Stevanović kad je napisao kako se »ne može reći da Musić nije bio u pravu kada je zaključio da u njemu« (radi se o primje-

¹⁸ Nije točno, kao što piše Stevanović (vidi: *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, str. 781), da je Musić taj veznik smatrao i namjernim. Na 19. stranici Musićeve studije *Rečenice s konjunkcijom »da« u hrvatskom jeziku* (Rad JAZU 142), koju (stranicu) i Stevanović spominje, iznijekom stoji: »No ako se u ovim primjerima« (radi se o primjerima kao što je: *Kad sutradan Mujo dođe u određeno vrijeme s novcem, car pošalje te ga dovedu* koji su sasvim analogni Stevanovićevom: *Svako jutro dolaze na jezero te se kupaju* (nav. dj., str. 781—782) »iz druge rečenice razabira svrha glagolskoj radnji prve rečenice, ipak se *ne može* (potcrtao I. P.) reći da je druga rečenica finalna« (August Musić, nav. dj., str. 19).

Istina, Musić na jednom mjestu kaže da »kadšto i rečenica sa »te« dolazi u finalnoj funkciji sasvim onako kao i rečenica sa »da« (nav. dj., str. 23), ali navodi sasvim drugačiji primjer: *No te kumim Bogom istinijem i našijem svetijem Jovanom, dođi mene ka Trnovu gradu te mi krstiš u bešici sina* . . . U suvremenom jeziku veznik *te* ne dolazi u toj funkciji.

ru: *To se kolo na čekrk okreće, te kazuje koji vjetar duva*) »imamo posledičnu rečenicu, iako je očevidno teško tačno odrediti granicu između kopolativnih i posledičnih rečenica«. ¹⁹

Istina je, doduše, da među klauzama citirane rečenice postoji posledičan *smisaoni* odnos, ali isto tako nema sumnje da je ova rečenica *strukturno* koordinirana. Već je rečeno da koordinirane strukture nisu rezervirane samo za određen broj »nezavisnih« smisaonih odnosa.

Musić i Stevanović mogli su biti zavedeni i činjenicom da bi nakon preoblike kojom bi se klauze citirane rečenice emancipirale veznik *te* bio zamijenjen veznikom *i* (ili bi emancipirana druga klauza bila bez ikakvog veznika), ali je to sa strukturnog stajališta irelevantno jer koordinirani veznici (kad su u pravoj vezničkoj funkciji) ionako nisu nikad sastavni dio struktura koje povezuju.

Dosad često spominjana smisaona (ne)zavisnost bila je također čest povod nesporazumima među sintaktičarima koji su se bavili problemom razgraničenja koordinacije i subordinacije. Jedan od krivaca za takve nesporazume bila je svakako i škola u kojoj se učilo (i još se uvijek uči) da nezavisne rečenice »mogu same stajati«. Iako je ova formulacija u biti točna (tačno je naime to da se u koordiniranim rečenicama lako može provesti preoblika kojom se klauze transformiraju u samostalne rečenice), ona je ipak tako neodređena i »nestručna« da unosi više zabune nego što pomaže da se distinkcija koordinacija : subordinacija pravilno shvati.

Više je nego normalno i logično da među klauzama *jedne* koordinirane rečenice postoji smisaona povezanost. Uostalom, sasvim je logično da takva povezanost (»zavisnost«) postoji i na razini diskurza. Zato napisu nekih (i) naših jezikoslovaca, koji nikad nisu bili sasvim uvjereni da su »nezavisne rečenice potpuno samostalne i nezavisne po smislu«, ²⁰ ne djeluju danas (vjerojatno nisu djelovali ni onda kad su nastali) nimalo revolucionarno. Naime, što bi, ako ne smisaona povezanost, moglo objedinjavati dvije ishodišne rečenice u jednu sintaktičku jedinicu?

Među klauzama koordiniranih rečenica ne samo da postoji smisaoni odnos nego postoje i takvi odnosi koje značenjski nije moguće razgraničiti od subordinacijskih. Bitna je razlika u tome kako (i čime) se ti odnosi izražavaju. I u koordinaciji susrećemo »zavisne« odnose, ali oni ne bivaju eksplicitno izraženi jezičnim sredstvima.

Nužno je stoga razmotriti načine i sredstva izražavanja koordiniranih odnosa i razgraničiti ih od načina i sredstava kojima se izražavaju subordinirani odnosi.

Sastav leksičkih konektora u koordinaciji (npr. samo, dakle, stoga i sl.), razlikuje se od sastava leksičkih konektora u subordinaciji (npr. koji, gdje, kakav i sl.). ²¹

¹⁹ M. Stevanović, nav. dj., str. 782.

²⁰ Vidi na primjer: Mustafa Ajanović, »*Nezavisno*« složene rečenice i odnos prostih rečenica u njima, *NAŠ JEZIK*, (n. s) V, Beograd 1954, str. 135.

²¹ Usp. A. Gvozdev, *Sovremennij rusksij literaturnij jazyk II*, Moskva ³1968, str. 208.

Koordinirani veznici nisu strukturno članovi nijedne od klauza (sa stanovišta rečenične fonetike pripadaju drugoj klauzi, ako se ne radi o vezničkoj reduplikaciji, npr. i — i, ili — ili, ni — ni i sl.). Zato oni ne mijenjaju mjesto onda kad ga klauze međusobno zamijene (naravno, ako ga zamijeniti mogu):

1a) Mara je šutjela i gledala.

(I. Vojnović, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 55, Zagreb 1964, str. 77)

1b) Mara je gledala i šutjela.

2a) Ivan svira, a Petar pjeva.

2b) Petar pjeva, a Ivan svira.

Subordinirani je veznik, nasuprot tome, integralni dio uvrštene klauze. Zato (i pored toga što *povezuje* zavisnu klauzu s glavnom) dolazi u inverziji na sam početak rečenice (a i diskurza, ako se takva rečenica nalazi na njegovom početku ili ga čini):

3a) Ja sam o njima mnogo maštao jer ih nisam nikada vidio.

3b) Jer ih nisam nikada vidio, ja sam o njima mnogo maštao.

(V. Nazor, II, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 78, Zagreb 1965, str. 125)

Istina, kad se radi o invertnom redu rečenica, često se u glavnoj klauzi susreću deiktičke riječi koje su u korelativnom odnosu s veznicama zavisnih klauza (npr. kako — to, kad(a) — onda, kad — tad, iako — ipak itd.), ali takve riječi nisu u glavnoj rečenici obavezne i redovito se ispuštaju kad glavna rečenica dođe na prvo mjesto:

4a) Pa *iako* je znao da će sve to razvijati vjetar, *ipak* se nikad nije mogao s tim pomiriti — radije je sanjao o svom velikom putovanju u vječnost, o svom tihom snu u naručju vjetrova.

(I. Raos, *Partija preferansa*, Zagreb 1965, str. 53)

4b) Nikada se nije mogao s tim pomiriti iako je znao da će sve to razvijati vjetar . . .

Iz svega se ovoga jasno vidi da vođenje računa o sastavu i funkcijama veznika nije puko »formaliziranje« (kao što tvrdi, na primjer, Guberina), ali ne zato što bi veznici »određivali« narav strukture, nego zato što su oni »posljedica« jedne ili druge strukture: jedni se veznici pojavljuju u koordiniranim, a drugi u subordiniranim strukturama.²²

²² Da se radi o uvjetovanosti upravo ovakvog tipa, vidi se i po tome što gotovo svi veznici mogu imati i druge (nevezničke) funkcije.

Zato ni klasifikacije napravljene s obzirom na veznike ne moraju odmah biti proglašene formalističkima.

Vrlo značajne razlike između koordinacije i subordinacije postoje i u upotrebi i funkcijama glagolskih oblika. U koordiniranim rečenicama susrećemo tzv. apsolutnu upotrebu vremena i načina: upotreba glagolskih oblika nije određena odnosom prema glagolskom obliku druge rečenice (ili drugog dijela rečenice), nego odnosom prema vremenu govorenja. Zato se u koordiniranim rečenicama ne javlja, na primjer, futur II, a od načina ne dolaze kondicionali u kondicionalnim (pogodbenim), nego samo u svojim »apsolutnim značenjima« (potencijalnom, optativnom i sl.):²³

Otišao bih nekuda daleko i ne bih se osvrnuo.

Kako je upotreba vremena i načina u koordiniranim rečenicama određena vremenom govorenja i kako su koordinirani odnosi najčešće odnosi među istorodnim i ravnopravnim elementima, normalno je da se u koordiniranim klauzama redovito susreću ista vremena i načini. Taj je paralelizam jedno od sredstava kojima se spomenuta istorodnost i ravnopravnost posebno ističu. U subordiniranim su rečenicama glagolska vremena i načini zavisnog dijela rečenice određeni odnosom glagolske radnje u tom dijelu prema radnji glavnoga dijela (nezavisne klauze). Takav je odnos posljedica uklapanja zavisne klauze u strukturu nezavisne i često se baš njime jasno izražava ono što nazivamo zavisnošću.

Red klauza i (ne)mogućnost promjene toga reda uvjetovani su smisaonim odnosima i u koordinaciji:

- 1a) Osiguranici i zaštitnici izbornog reda i načina glasanja ispisuju rubrike i prevrću spiskove.
- 1b) Osiguranici i zaštitnici izbornog reda i načina glasanja prevrću spiskove i ispisuju rubrike.

(M. Božić, *Kurlani*, »Zora«, Zagreb 1969, str. 190)

- 2a) Perka je ostala udovica, bezdjetna, pa bi mogla da joj zavidi.

(M. Božić, nav. dj., str. 25)

- 2b) *Mogla bi da joj zavidi pa je Perka ostala udovica, bezdjetna.

²³ U funkciji pripovijedanja prošlih događaja (kad se govori o tome da se nešto često ponavljalo) dolazi (u koordinaciji kao i u jednostavnim rečenicama) samo kondicional I:

Ja bih mu svagda ujutro donio i na sto metnuo po jedno staklo od rozolije u slami ili u šašu jadranske šljivovice . . .
(Vidi: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963, str. 638.)

i u subordinaciji: tako, na primjer kod konsekutivnih rečenica ne srećemo antecedenciju zavisnog dijela:²⁴

3a) Bila je to tako sitna ogrebotina da ni dijete zbog nje ne bi zaplakalo.

(I. Raos, nav. dj., str. 11)

3b) *Da ni dijete zbog nje ne bi zaplakalo, bila je to tako sitna ogrebotina.

S druge strane, kod temporalnih rečenica kojima radnja zavisnog dijela prethodi radnji glavnoga antecedencija je običnija od postcedencije:

4a) Kad ih svježe čovječje stope povedoše po snijegu s podrumskeg okna na rub šume, vjetrina im pogasi buktinje, i gora ih odbi studeni, tamom i vijanjem vukova.

(V. Nazor, nav. dj., str. 112)

4b) Vjetrina im pogasi buktinje, i gora ih odbi studeni, tamom i vijanjem vukova kad ih svježe čovječje stope povedoše po snijegu s podrumskeg okna na rub šume.

S obzirom na red klauza nema dakle bitne razlike između koordiniranih i subordiniranih rečenica.

Međutim, vrlo se relevantna razlika sastoji u tome što se kod subordiniranih rečenica zavisni dio može uvrstiti unutar nezavisnoga:²⁵

I. Zakleo bi se da je jutros, *kad se popeo u sobu*, skinuo sa sebe promočenu odjeću i blatnjave cipele, obukao pidžamu, zavukao se pod pokrivač i ugasio svjetlo!

(R. Marinković, *Kiklop*, »Prosveta«, Beograd 1965, str. 202)

II. Ono što je umrlo treba pokopati, a pozitivne vrijednosti, *koje su nam namrla pokoljenja*, valja uskrisiti i postaviti za uzor onima koji dolaze.

(M. Krleža, *Eseji, II*, »Oslobođenje«, Sarajevo 1973, str. 343)

»Zavisnost« zavisnog dijela subordiniranih rečenica dolazi i na ovaj način do izražaja: zavisna klauza u ovakvim slučajevima i formalno nalazi mjesto u strukturi glavne.

²⁴ Uz smisaone razloge (i u vezi s njima) kod ove vrste subordinirajućih rečenica antecedenciju onemogućuju i anaforičke riječi (tako; toliko i sl.) koje su u konsekutivnim rečenicama ili eksplicitno prisutne ili bivaju intonativno kompenzirane.

²⁵ Obratno, tj. uvrštavanje glavnog dijela u zavisni nije moguće.

U koordiniranim rečenicama slična uvrštavanja nisu moguća. Klauze se tih rečenica uvijek »ulančavaju«.

Razlike se između koordinacije i subordinacije sastoji i u tome što u koordinaciji nema sintaktičkih ograničenja za količinu klauza koje ulaze u sastav koordinirane rečenice. Kod njih su ograničenja stilska ili semantička: tako, na primjer, u suprotnim rečenicama ne nalazimo više od dvije klauze, ali je to zato što odnos suprotnosti uopće, ne pretpostavlja više od dva elementa.

Subordinirane rečenice, nasuprot tome, uvijek su dvočlane. U složenijim konstrukcijama (npr. u višestruko složenim rečenicama) susrećemo, doduše, i po više zavisnih dijelova, ali su oni ili raznotipni, pa svaki od njih ima poseban subordiniran odnos prema glavnom dijelu (npr. *Budući da ste me zvali, došao sam da o svemu popričamo*) ili se, kad su istotipni, nalaze u međusobnom koordiniranom odnosu, a prema glavnom dijelu (glavnoj klauzi) ostvaruju jedan odnos (npr. *Ni kad je radio, ni kad se zabavljao, ni kad se odmarao*, nije prelazio granice umjerenosti).

Ima i takvih subordiniranih konstrukcija kojima je glavna klauza zapravo koordinirana rečenica (npr. *Danju radi, a noću uči da bi završio studij*).

Može se dakle zaključiti da koordinirane rečenice imaju u pravilu otvorenu strukturu, a subordinirane zatvorenu.

Među sredstva kojima biva uspostavljena sintaktička razlika između koordiniranih i subordiniranih odnosa valja svakako ubrojiti i suprasegmentna obilježja. Iako je sintaktička relevantnost suprasegmentnih obilježja (intonativnih sredstava) još nedovoljno ispitana, moglo bi se ipak reći da je moguće razgraničiti »koordiniranu« (npr. intonaciju nabranjanja, spajanja, suprotstavljanja i sl.) i »subordiniranu« intonaciju (intonaciju zavisnosti — uključenosti, izjavnosti i sl.).

Da intonacija može biti sintaktički relevantna i s obzirom na distinkciju koordinacija: subordinacija (tj. da može funkcionirati kao jezično sredstvo), jasno se vidi iz slijedećeg primjera:

Svi su izjavljivali da ih neće nitko uvjeriti(,) da je potrebno biti oprezan.

Isključivo od intonacije (u pismu — od nazočnosti ili nenazočnosti zarez) ovisi da li će odnos među dvjema klauzama s veznikom *da* biti koordiniran ili subordiniran. Ako su obadvije u izravnom odnosu prema glagolu dicendi (izjavljivali) prve klauze (glavne), onda je odnos među njima koordiniran (a izražava se koordiniranom intonacijom; u pismu — zarezom); ako je predikat treće klauze u izravnom odnosu s predikatom druge (neće uvjeriti), onda je odnos među njima subordiniran (izražava se subordiniranom intonacijom; u pismu ne dolazi zarez).

Na osnovi ovoga što je rečeno o razlikama između koordinacije i subordinacije mislim da je opravdano zaključiti kako se radi o posebnim i međusobno razgraničivim sintaktičkim kategorijama (koje imaju posebna značenja i posebna sredstva za izražavanje tih značenja).

Summary

CO-ORDINATION AND SUBORDINATION IN THE CROATIAN LITERARY LANGUAGE

This paper is based on the assumption (which the author intends to examine from many sides) that the essential difference between co-ordinate and subordinate clauses is not one of a semantic but rather of a structural nature. The author attempts to determine the criteria for delimitation and to analyse the syntactically relevant means used to bring about the aforementioned difference. Some of the most frequent objections posed to question the relevance and the validity of the distinction co-ordination vs. subordination are also commented upon. In connection with this, special attention is paid to syntactic juxtaposition and the alleged synonymy of the independent and dependent clauses.